

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1976

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚ. Κ. ΛΟΥΡΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.— **Φιλοσοφία τῆς Οἰκονομίας καὶ τῆς Τεχνικῆς, ὑπὸ Ἰ. Ν. Θεοδωρακοπούλου ***.

Τόσον ἡ Οἰκονομία ὅσον καὶ ἡ Τεχνικὴ εἶναι τρόποι, ἢ καλύτερα εἶναι συστήματα σκέψεων καὶ πράξεων, μὲ τὰ ὁποῖα δημιουργεῖται κάτι πού δὲν ὑπῆρχε πρὶν. Μὲ τὴν οἰκονομίαν δημιουργοῦνται τὰ ἀγαθὰ, μὲ τὴν τεχνικὴν δημιουργοῦνται τὰ διάφορα μέσα τῆς ζωῆς. Ἐφ' ὅσον ὅμως τὰ συστήματα αὐτὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ σκέψεις καὶ πράξεις εἶναι συνάμα καὶ τρόποι ἀντικειμενικοποιήσεως τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώπος μὲ τὰ συστήματα αὐτὰ ἱκανοποιεῖ ὠρισμένας ἀνάγκας. Ἡ συνείδησις αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ τῆς διαμόρφωσις εἶναι μία ἀναγκαῖα βαθμὶς τῆς ὅλης διαδικασίας πού καταβάλλει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου διὰ νὰ ἀντικειμενικοποιηθῇ. Ἡ συνείδησις ὅμως αὐτῆ τῶν ἀναγκῶν εἶναι μόνον ἓνα τμῆμα τῆς γενικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἓνα τμῆμα τῆς πνευματικῆς του δραστηριότητος. Ἄν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ τμῆμα αὐτό, πού περιλαμβάνει τὸ σύνολον τῶν ἀναγκῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβῃ ἀντικειμενικὴν μορφήν μέσα εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν τεχνικὴν, τότε δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθοῦν καὶ αἱ ἀνώτεροι βαθμίδες, τὰ ἀνώτερα ἐπίπεδα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ πολιτεία, ἡ θρησκεία, ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλοσοφία.

Ἄν ὅλοι οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται ὁ ἀνθρώπος εἶναι δρόμοι πρὸς τὴν αὐτοσυνειδησίαν, τότε ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ εἶναι δύο βασικαὶ προϋποθέσεις διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἀνθρώπος τὸν ἀνώτατον βαθμὸν αὐτοσυνειδησίας. Ἐξ ἄλλου ὅμως τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρωταρχὴ πάσης δημιουργίας ἀπο-

J. THEODORACPOULOS, *La philosophie de l'Économie et de la Technique.*

τελεῖ τὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκτεται ἡ διαλεκτικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν συστημάτων τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ τῆς ὅλης πνευματικῆς δημιουργίας ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἔτσι ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ εἶναι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αὐτόνομα συστήματα σκέψεων καὶ πράξεων, διότι μέσα τους ἀντικειμενικοποιεῖται ἡ συνείδησις τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι ἐξαρτημένα ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικοποίησιν ὅλων τῶν ἄλλων μορφῶν τοῦ πνεύματος. Χωρὶς τὰ συστήματα τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς δὲν εἶναι νοητὴ οὔτε ἡ πολιτεία, οὔτε ἡ ἐπιστήμη, οὔτε ἡ τέχνη, οὔτε ἡ θρησκεία. Ἐξ ἄλλου ὅμως δίχως τὴν πολιτείαν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι ἀδιανόητη ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ.

Ἡ ἀμοιβαία ὅμως αὐτὴ προϋπόθεσις τῶν σφαιρῶν τοῦ τεχνικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ δὲν σημαίνει ὅτι συμμετέχουν καὶ αἱ δύο σφαῖραι μὲ τὸν ἴδιον βαθμὸν εἰς τὸ νόημα καὶ τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀντιθέτως, ἡ ἀμοιβαία αὐτὴ προϋπόθεσις καὶ ἐξάρτησις σημαίνει ὅτι ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς, δηλαδὴ ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ, ὑποτάσσεται εἰς τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς ὑποτάσσεται εἰς τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν, τὸ σύστημα τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὸν νὰ ρυθμισθῇ καὶ νὰ ἀντικειμενικοποιηθῇ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν καὶ γενικῶς πρὸς τὸ ὅλον νόημα τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον κορυφώνεται εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ συνείδησις τῶν ἀναγκῶν εἶναι νοητὴ μόνον ὡς μέρος τῆς γενικῆς συνειδήσεως τῆς ὅλης ζωῆς τοῦ πολιτισμοῦ. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπομονωθῇ ἡ συνείδησις τῶν ἀναγκῶν καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοσκοπός, ὅπως διδάσκει ὁ Μάρξ. Ἡ συνείδησις, ἡ ἀντικειμενικοποίησις καὶ ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν ὀλοκληρώνεται μόνον μὲ τὴν πολιτειακὴν, ἐπιστημονικὴν, καλλιτεχνικὴν καὶ θρησκευτικὴν διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς. Μόνον μὲ αὐτὴν τὴν διαμόρφωσιν αἱ ἄμεσοι ἀνάγκαι τῆς ζωῆς μεταμορφώνονται εἰς ἓνα τεχνικὸν ἐπιστημονικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον τὰς ρυθμίζει καὶ τὰς δαμάζει.

Ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ τὸν τεχνικὸν καὶ τὸν μεταβάλλει εἰς θεμέλιον, ὅπου ἐπάνω στηρίζεται τὸ ὅλον του οἰκοδόμημα. Τὸ λεγόμενον «ἐποικοδόμημα» ἀπὸ τὸν Μάρξ, δηλαδὴ ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς, δὲν εἶναι μόνον ἐποικοδόμημα, ἀλλὰ εἶναι συνάμα τὸ ὅλον οἰκοδόμημα καὶ συνεπῶς περιλαμβάνει καὶ τὰ θεμέλια ὡς ἓνα τμήμα του. Ἡ σκέψις μας ἐδῶ πηδάει κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὸ ὅλον εἰς τὸ μέρος καὶ φαίνεται ὅτι κινεῖται ἢ μᾶλλον ἐμπλέκεται εἰς μίαν ἀντίφασιν, δηλαδὴ ὅτι κατανοεῖ τὸ θεμέλιον συνάμα ὡς θε-

μέλιον καὶ ὡς τμήμα τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ σκέψις μας θέλει νὰ θέσῃ ὅρια μεταξὺ τοῦ τεχνικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ συνάμα σπεύδει νὰ ἄρῃ αὐτὰ τὰ ὅρια. Πάντως ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ πρῶτον κινουῦν εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἱστορίαν του εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ δημιουργεῖ καὶ τὸν λεγόμενον τεχνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὰ λεγόμενα μέσα τῆς παραγωγῆς. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν εἰς τὴν οὐσίαν των τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν τεχνικὴν πρέπει νὰ προχωρήσωμεν μὲ τὴν σκέψιν μας πέραν ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ συλλάβωμεν τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὅλον ἱστορικὸν γίγνεσθαι ὡς δημιουργημα τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἰδέαν του ὅμως καὶ μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ἄρωμεν τὴν ἀντίφασιν ποὺ φαίνεται νὰ γεννᾶται, ὅταν ἐπιχειρήσωμεν νὰ κατανοήσωμεν τί εἶναι οἰκονομία καὶ τεχνική. Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνική, καθὼς καὶ ἡ συνείδησις ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέσα εἰς αὐτά, διχάζονται, δηλαδὴ εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι καὶ συνάμα εἶναι καὶ κάτι περισσότερον ἀπ' αὐτὸ ποὺ εἶναι. Ἡ συνείδησις ποὺ ἐκφράζεται μέσα εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν τεχνικὴν εἶναι συνάμα μερικὴ καὶ γενικὴ, εἶναι συνείδησις τοῦ τεχνικοῦ καὶ συνάμα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ τεχνικὴ εἰς τὴν εὐρυτάτην ἔννοιάν της εἶναι ἡ ἰκανότης νὰ κατασκευάζῃ ὁ ἄνθρωπος ἀντικείμενα δι' ὠρισμένον σκοπὸν καὶ συνάμα νὰ τὰ χειρίζεται ἢ νὰ τὰ χρησιμοποιῇ. Ἡ ἰκανότης αὐτὴ ὡς ἰκανότης ἀνήκει εἰς ὅ,τι ὀνομάζομεν δημιουργικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, τόσον ἐπιστημονικὴν - καλλιτεχνικὴν, ὅσον καὶ πολιτειακὴν - φιλοσοφικὴν. Ὑπάρχει μία τεχνικὴ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ συμπεριφορᾶς, καθὼς καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῆς τεχνικῆς πρόκειται διὰ μίαν ἰκανότητα : Νὰ προσαρμόξῃ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος τὸ ἐκάστοτε σκοπούμενον πρὸς τὸν σκοπὸν. Ἐξ ἄλλου ἡ τεχνικὴ ἰκανότης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀνίκανη νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν της. Ἐτσι, μία τεχνικῶς τελεία ἐπιστημονικὴ μέθοδος ἢ μία ἐξ ἴσου τελεία καλλιτεχνικὴ τεχνικὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀστοχῆσῃ ἐντελῶς, δηλαδὴ νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα κάτι ποὺ εἶναι δίχως ἀλήθειαν καὶ δίχως ὠραιότητα. Ἐπίσης εἶναι δυνατὸν ἓνας τεχνικῶς ἐξαιρετος πολιτικὸς μηχανισμὸς νὰ ἀποτύχῃ πλήρως κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του, ὅπως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτύχῃ ὅλως διόλου καὶ ἓνα θρησκευτικὸν κήρυγμα τεχνικῶς τέλειον. Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ εἶναι ὅτι ἡ τεχνικὴ πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸ σκοπούμενον.

Ἐξ ἄλλου ἡ τεχνικὴ εἰς τὴν στενοτέραν σημασίαν της ὡς ἔννοια καὶ ὡς πραγματικότης καλύπτει ὠρισμένον τομέα τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ὑπηρετεῖ τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία θέτει μερικοὺς καὶ συγκεκριμένους σκοπούς, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ κατασκευὴ μιᾶς γεφύρας ἢ ἑνὸς φράγματος

υδάτων. Ἡ τεχνική ὡς ἰδιαίτερος τομεὺς τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι θέτει πάντοτε συγκεκριμένους σκοποὺς καὶ μὲ αὐτοὺς ἀκριβῶς χαρακτηρίζεται ὡς τομεὺς τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ. Βεβαίως οἱ συγκεκριμένοι σκοποί, τοὺς ὁποίους θέτει ἔδῳ ἢ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρύνωνται καὶ νὰ ἀποκόπτονται ἀπὸ τὴν γενικὴν διαδικασίαν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ἢ ὅποια κατατείνει πάντοτε εἰς τὴν συμφιλίωσιν τοῦ πνεύματος μὲ τὸν ἑαυτὸν του. Δι' αὐτὸ καὶ μέσα εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς δὲν ὑπάρχει μόνον ἡ ζωϊκὴ ὀργανικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ ὑπάρχει πάντοτε καὶ ἡ συνείδησις, ἢ ὅποια ζητεῖ νὰ συμφιλιωθῇ μὲ τὸν ἑαυτὸν της. Ἡ συνείδησις αὐτὴ ἐνεργεῖ πάντοτε ὡς ἐξυτηρέτησις τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Ὁ σκοπὸς της προσδιορίζεται ἀπὸ τὰς ἀνάγκας καὶ ὁ προσδιορισμὸς αὐτὸς περιχαράκωνει τὴν ἔννοιαν τῆς τεχνικῆς, καθὼς καὶ τὴν πραγματικότητα, ὅπου μέσα ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ ἡ τεχνική. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τὴν οἰκονομίαν. Οἰκονομία καὶ τεχνική ἔχουν τὸν ἴδιον σκοπὸν: τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν διὰ τοῦ πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος τὰς ρυθμίζει. Ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν χωρὶς τὸν πολιτισμὸν μεταφέρει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀγριότητος, τὸν τοποθετεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνίαν.

Τὶ σημαίνει ὅμως ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν διὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Σημαίνει ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν ἱκανοποίησιν συμμετέχουν καὶ συνεργοῦν ἡ διάνοια καὶ ὁ νοῦς. Ἡ διάνοια συμμετέχει, διότι αὐτὴ δημιουργεῖ τὴν ἐπιστήμην καὶ αὐτὴ ἐπίσης δημιουργεῖ τὰ τεχνικὰ ὄργανα καὶ τὰ μηχανήματα. Ἐξ ἄλλου ὁ νοῦς συμμετέχει, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς πολιτείας καὶ τῆς οἰκονομικῆς κοινότητος. Ἡ διαφορὰ τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν διάνοιαν εἶναι ὅτι ὁ νοῦς ἐργάζεται μὲ ιδέες. Ἐτσι ὁ νοῦς θέτει τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας. Ἐξ ἄλλου ἡ διάνοια γίνεται τεχνικὴ διάνοια, διότι γνωρίζει τοὺς φυσικοὺς νόμους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους κατασκευάζονται ὅλα τὰ τεχνικὰ ὄργανα καὶ ἔργα. Συνάμα ὁ νοῦς γίνεται οἰκονομικός, διότι αὐτὸς θέτει τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ὀργανώνεται ἡ πολιτεία ὡς οἰκονομικὴ κοινότης. Ἡ θέλησις ἐξ ἄλλου, ἢ ὅποια θέτει ὡς σκοπὸν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν, γίνεται θέλησις τεχνική, διότι ἀκολουθεῖ τὴν ἐπιστημονικὴν διάνοιαν, ἢ ὅποια γνωρίζει τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἐπίσης ἡ θέλησις γίνεται οἰκονομική, διότι ἀκολουθεῖ τὸν νοῦν, ὁ ὁποῖος θέτει τοὺς σκοποὺς τῆς πολιτείας.

Ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἀναγκῶν γίνεται τεχνική, ἐπειδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ διάνοια ἐφευρίσκει ὄργανα σύμφωνα μὲ τοὺς σκοποὺς της. Γίνεται ἐπίσης οἰκονομική, ἐπειδὴ ἡ πολιτεία ρυθμίζει μὲ νομικὰς διατάξεις τὴν παραγωγὴν καὶ ἀνταλλαγὴν τῶν ἀγαθῶν. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν τεχνικὴν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶχεν ἐφεύρει ὠρισμένα ἐργαλεῖα, ὅπως φαίνεται τοῦτο ἀπὸ τὰ κατάλοιπα

τῆς προϊστορίας. Ἐπίσης προτοῦ ἡ πολιτεία θεσπίσῃ νόμους διὰ τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ, ὑπῆρχαν τρόποι οἰκονομικῆς συναλλαγῆς. Αὐτὰ τὰ προηγούμενα, τόσον τῆς προεπιστημονικῆς τεχνικῆς, ὅσον καὶ τῆς προπολιτειακῆς οἰκονομίας, ὑπῆρξαν αἱ βάσεις διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν τεχνικὴν καὶ τὴν πολιτειακὴν οἰκονομίαν. Αὐτὴ ἡ πρωτόγονη τεχνικὴ καὶ οἰκονομία εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ δείξῃ ὅτι μὲ τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν οἰκονομίαν ἔχει ἤδη ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου ἀνοίξει τὸν δρόμον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ὅσον περισσότερον ὅμως ἀντικειμενικοποιῆται, δηλαδὴ ἀναπτύσσεται ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ, τόσον καὶ περισσότερον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν πνευματικὸν πολιτισμόν, καὶ τοῦτο σημαίνει τόσον ἐπιστημονικώτερα γίνεται ἡ τεχνικὴ καὶ τόσον περισσότερον πολιτικῶς ρυθμισμένη εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ.

Ἄν τώρα θελήσωμεν νὰ ὀρίσωμεν τὴν τεχνικὴν ὡς ἀντικειμενικὸν πεδίον τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ τεχνικὴ εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης μὲ σκοπὸν τὴν ἐκπλήρωσιν ὠρισμένων ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξ ἄλλου ἡ οἰκονομία ὡς ἀντικειμενικὸν πεδίον τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς πληρώσεως τῶν ἀναγκῶν, ρυθμισμένη ἀπὸ τὴν πολιτειακὴν βούλησιν καὶ προᾶξιν. Αἱ τεχνικαὶ ἐφευρέσεις, δηλαδὴ αἱ ἐφαρμογαὶ τῶν φυσικοεπιστημονικῶν γνώσεων, δὲν εἶναι αὐτόνομα ἔργα, ἀλλὰ ὄργανα, δηλαδὴ μέσα πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν τίθενται ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν διάνοιαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν θέλησιν, ἡ ὁποία προσδιορίζεται ἀπὸ ἀνάγκας. Ἡ ἀξία λοιπὸν τῶν τεχνικῶν ὀργάνων εἴτε εἶναι ἐργαλεῖα εἴτε εἶναι μηχαναὶ εἶναι πάντοτε ἡ συμφωνία τους μὲ τοὺς σκοπούς. Ἡ ἀξία αὐτὴ δὲν εἶναι αὐτόνομη, ὅπως εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὁμορφιά, δηλαδὴ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης ἢ ὅπως εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ τὰς ἀξίας αὐτάς, δηλαδὴ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁμορφίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀξιοπρέπειαν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου συμφιλιώνεται μὲ τὸν ἑαυτὸν της, ἐνῶ μὲ τὰ τεχνικὰ μέσα ἡ συνείδησις κατασιγάξει ὠρισμένας ἀνάγκας τῆς ζωῆς.

Τὸ συμπέρασμα τῶν σκέψεων αὐτῶν εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ εἶναι πάντοτε ἐξηρημέναι ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε στάθμην τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἑνὸς λαοῦ. Ἐνας λαὸς ἔχει τόσα οἰκονομικὰ ἀγαθὰ καὶ τόσα τεχνικὰ μέσα, ὅσην ἐπιστήμην ἔχει. Βεβαίως εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν τεχνικὴν νὰ ὑπάρξουν καὶ δάνεια ἀπὸ τὸν ἕνα λαὸν εἰς τὸν ἄλλον, δηλαδὴ νὰ κατασκευάσῃ ἕνας λαὸς μὲ τοὺς τεχνικούς του ἕνα ἔργον εἰς τὸν τόπον ἑνὸς ἄλλου λαοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει τεχνικούς. Διὰ νὰ συντηρηθῇ ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο, θὰ πρέπει νὰ ἀποκτήσῃ τεχνικούς ὁ λαὸς αὐτὸς ἢ θὰ πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἔργου ὁ λαὸς ὁ ὁποῖος τὸ κατασκεύασε. Τοῦτο εἶναι σήμερον σύνηθες φαι-

νόμενον εἰς τοὺς ὑπαναπτύκτους λαούς. Οἱ λαοὶ αὐτοὶ θὰ ἀποκτήσουν τότε μόνον πραγματικὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν, ὅταν ἀποκτήσουν καὶ ἀντίστοιχον βαθμὸν ἐπιστήμης. Δίχως ἐπιστήμην δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ ἐλευθερία.

Μετὰ τὸν κ. Ἰωάννην Θεοδωρακόπουλον, ἔλαβε τὸν λόγον ὁ κ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, καὶ εἶπε :

Συμπληρώνονται πενήντα χρόνια ἀπὸ τὸν καιρὸ πὸν ἀρχίσαμε νὰ συνοδοιποροῦμε, ὁ ἀποψινὸς ὁμιλητὴς κ. Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντῖνος Τσάτσος, καὶ ἐγώ. Ἐάν ἦταν παρὼν ὁ κ. Κ. Τσάτσος θὰ ἐλάμβανε τὸ λόγο, ὅπως συνήθιζε νὰ τὸ κάνει ὕστερα ἀπὸ κάθε ἀνακοίνωση τοῦ κ. Θεοδωρακόπουλου. Στὴν τριάδα τῶν συνοδοιπόρων, ὁ Θεοδωρακόπουλος καὶ ὁ Τσάτσος ὑπῆρξαν — καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι — οἱ φιλόσοφοι κατ' ἐξοχίην. Ἐγὼ φιλοσοφῶ ποῦ καὶ ποῦ, ἀλλὰ δὲν εἶμαι φιλόσοφος. Ἀφοῦ ὅμως τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τοῦ κ. Τσάτσου ἀνέστειλαν τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν του στὶς συνεδριάσεις καὶ ἐργασίες τῆς Ἀκαδημίας μας, σκέφθηκα ὅτι ἔπρεπε νὰ λάβω ἐγὼ τὸν λόγο. Δὲν θὰ πῶ ὅσα θὰ ἔλεγε ἐκεῖνος. Οὔτε ἐκεῖνος, ἂν ἦταν ἐδῶ καὶ μετεἶχε στὴν συνεδρίαση, θὰ ἔλεγε ὅσα θὰ πῶ ἐγώ. Ὁ καθέννας μας, ὁ καθέννας ἀπὸ τοὺς τρεῖς μας, εἶναι — παρὰ τὸ στενὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ δεσμὸ, πὸν μᾶς ἐνώνει — ὁ ἑαυτὸς του. Εὐτυχῶς, γιὰτὶ — ἂν δὲν ἦταν ἔτσι — θάταν ἀδύνατο νὰ ὑπάρχει καὶ ὁ δεσμὸς.

Τὸ θέμα πὸν ἀνέπτυξε ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος εἶναι μέγα. Θὰ μπορούσε ἡ ἀνακοίνωσή του νὰ ἀποτελέσει τὴν ἀφετηρία — καὶ θάταν ὡραία ἀφετηρία — ἐνὸς φιλοσοφικοῦ συμποσίου, μὲ λόγους καὶ ἀντιλόγους. Ἡ ἀποψινὴ δική μου παρέμβαση δὲν θὰ εἶναι ἀντίλογος. Θὰ διατυπώσω ἀπλῶς μερικὲς σκέψεις πέρα ἢ καὶ ἔξω ἀπὸ ὅσα, μὲ τόση σαφήνεια, μᾶς εἶπε ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, ἀλλὰ οἱ σκέψεις αὐτὲς δὲν θὰ εἶναι ἄσχετες μὲ τὸ βασικὸν θέμα.

Ἐπάρχουν δυὸ ἀκραιῆς θέσεις σχετικὰ μὲ τὸ Σύμπαν. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος (τὸ πνεῦμα). Αὐτὴ εἶναι ἡ μιὰ θέσις. Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ ὕλη. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἄλλη θέσις. Καὶ οἱ δυὸ θέσεις εἶναι ἀξιώματα. Καμμιά ἀπὸ τὶς δυὸ δὲν εἶναι θεώρημα, πὸν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ. Ἀλλὰ τὸ θέμα μας, ἂν καὶ συνδέεται ἔμμεσα μὲ τὴν κοσμολογικὴ αὐτὴ ἀντινομία, εἶναι ἄλλο. Τὸ θέμα μας εἶναι, ἂν στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας — στὴν ἱστορία τῶν πολιτισμῶν — ἔχει τὰ πρωτεῖα τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἢ ἡ ὕλη.

Ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος εἶπε (θὰ χρησιμοποιήσω τὶς ἴδιες τὶς λέξεις του), ὅτι «τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρωταρχὴ πάσης δημιουργίας» — φυσικά, τῆς

ἀνθρώπινης δημιουργίας στην ιστορία — «ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς». Διετύπωσε καὶ τὶς ἀκόλουθες φράσεις: «Πάντως, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ πρῶτον κινοῦν εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ιστορίαν του εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ δημιουργεῖ καὶ τὸν λεγόμενον τεχνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὰ λεγόμενα μέσα παραγωγῆς».

Αὐτὸ εἶναι σωστό. Ἐὰς μοῦ ἐπιτραπεῖ, ὅμως, νὰ πῶ ὅτι δὲν τὸ ἀμφισβητεῖ οὔτε ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός. Ἀντίθετα πρὸς τὸν ἀφελῆ προδιαλεκτικὸ ὕλισμό, ὁ Marx καὶ ὁ Engels ἐτόνισαν ρητὰ — ὁ πρῶτος στὶς περίφημες «Thesen über Feuerbach», καὶ οἱ δυὸ μαζὶ στὴν «ἡμιτελῆ» πραγματεία τους «Deutsche Ideologie», πού πρωτοδημοσιεύθηκε στὴ Μόσχα καὶ στὴ Φραγκφούρτη, γύρω στὸ 1925, στὸ «Ἀρχεῖο Μάρξ-Ἐνγκελς» — ὅτι τὴν ιστορία τῆς ἀνθρωπότητος τὴν διακρίνει ἀπὸ τὸν φυσικὸ κόσμον γενικὰ (δηλαδή, ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπον φυσικὸν κόσμον, ἂν μπορούμε νὰ ὀνομάσουμε ὑπόλοιπο τὸ γνωστὸ καὶ ἄγνωστο τεράστιον σύμπαν γύρω μας) ἡ «ἐνεργὸς πλευρὰ» τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ «ἐνεργὸς πλευρὰ» ἔγκειται στὸ ὅτι ὁ ἀνθρώπος δὲν παραλαμβάνει παθητικὰ ἀπὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον τὰ ὕλικά μέσα τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ τὰ παράγει ὁ ἴδιος (ἄρα, μὲ τὸ πνεῦμα του, ἢ μὲ τὸ μυαλὸ καὶ τὴν ἐπινοητικότητά του, ὅπως θὰ προτιμοῦσε νὰ πεῖ ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός). Ὁ Marx λέει ρητὰ στὶς «Thesen über Feuerbach» ὅτι «ὁ ἀνθρώπος δημιουργεῖ τὴν ὕλική του ζωή».

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα προκύπτει τὸ κύριον πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τῆς ιστορίας. Ὁ Marx καὶ ὁ Engels λένε ὅτι οἱ «παραγωγικὲς δυνάμεις» (τὰ μέσα παραγωγῆς), πού ἐφευρίσκει καὶ παράγει ἐκάστοτε ὁ ἀνθρώπος, προσδιορίζουν ἀποφασιστικὰ τὶς οἰκονομικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς συνθῆκες τῆς ιστορικῆς ζωῆς, καὶ μάλιστα καὶ ὀλόκληρη τὴ συνείδηση («Bewusstsein») τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ὅλα τὰ ἰδεολογικὰ περιεχόμενά της. Ἔτσι δημιουργεῖται — ἡ παρατήρηση αὐτὴ εἶναι δική μου, ὅχι τοῦ Marx καὶ τοῦ Engels — ἕνας φαῦλος κύκλος. Ἡ πρόοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, πού ὀφείλεται στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, δεσμεύει ὀλοκληρωτικὰ τὸν ἴδιον τὸν ἀνθρώπον, καὶ ἡ ἀντινομία, πού προκύπτει ἐκάστοτε μεταξὺ τῆς προόδου αὐτῆς καὶ τῶν καθυστερημένων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν (δηλαδή, τῶν συνθηκῶν πού ἀντιστοιχοῦν σὲ μιὰ προηγούμενη φάση τῶν μέσων παραγωγῆς), προκαλοῦν ἀναγκαστικὰ τὴν ἀνατροπὴ τῶν συνθηκῶν αὐτῶν, τὴν ἐπαναστατικὴν ἐξέγερση ἐκείνων, πού γιὰ τὴν ζωὴ τους — μέσα στὶς ξεπερασμένες κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς συνθῆκες, πού ἡ ἐκάστοτε ἄρχουσα τάξις ἐπιμένει νὰ διατηρήσῃ — οἱ προχωρημένες δυνάμεις παραγωγῆς εἶχαν μεταβληθῆ σὲ «δυνάμεις καταστροφῆς».

Δὲν θὰ προχωρήσω στὴν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας αὐτῆς. Ἀρκοῦμαι στὴν

παρατήρηση ότι, — όταν, στα μέσα του ΙΘ' αιώνα, συνέλαβαν και διακήρυξαν ο Marx και ο Engels τή θεωρία αυτή — πολλά ιστορικά δεδομένα, όπως τα απεμόνωνσαν επιστημονικά οί δυο αδελφικοί φίλοι (παραβλέποντας, ό,τι θά ετάραζε «τους κύκλους των», π.χ. τήν ποιητική, καλλιτεχνική και μουσική δημιουργία), εστήριξαν αρκετά γερὰ τή θεωρία τους. Ἡ αστική επανάσταση προέκυψε πράγματι ἀπό τήν ἀντινομία μεταξύ τῆς προόδου τῶν παραγωγικῶν μέσων καί τῶν ἀσυμβίβαστων μέ τήν πρόοδο αὐτῆ ἀναχρονιστικῶν μορφῶν τοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ «ἐποικοδομήματος», μίαν ἀντινομία πού εἶχε συλλάβει μάλιστα θεωρητικά, πρὶν ἀπὸ τὸν Marx, ἀτελέστερα ὅμως ἀπ' αὐτόν, ὁ Lorenz von Stein. Καί ἡ ἐξέγερση τοῦ προλεταριάτου, πού εἶχε ἀρχίσει στίς ἡμέρες τοῦ Marx, προέκυψε ἐπίσης ἀπὸ τήν ἀντινομία μεταξύ τῆς νέας τεχνικῆς καί βιομηχανικῆς προόδου ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά, καί τῆς λίγο ἢ πολὺ παγιωμένης δομῆς τοῦ αστικοῦ καθεστώτος ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά.

Ἄλλα τὰ πράγματα ἄλλαξαν, ἀπὸ τότε, ριζικά. Ὁ Marx δὲν μπορούσε νὰ φαντασθεῖ — οὔτε καί ὁ Λένιν, πού ἦρθε ἀργότερα — ὅτι οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες θά ἔκαναν στὸν αἰῶνα μας τεράστια ἄλλατα, πού περιορίσαν (καί θά περιορίσουν αὐριο ἀκόμα περισσότερο) τή σημασία πού εἶχαν, ὡς ἀποφασιστικοὶ παράγοντες τῶν ιστορικῶν ἐξελίξεων, οἱ «συμβατικές» (χρησιμοποιοῦ ἔδῳ τὴ λέξη στήν ἔννοια, πού καθιερώθηκε γιὰ τὰ «συμβατικά ὄπλα») παραγωγικὲς δυνάμεις. Εἰσήλθαμε στήν ἐποχὴ τῆς ὑπερτεχνολογίας, στήν πυρηνική καί διαστημική ἐποχὴ. Οἱ συνέπειες τῆς ὑπερτεχνολογίας προκαλοῦν ἤδη — σὲ σχετικὸ μικρὸ ἀκόμα βαθμὸ, ἀλλὰ θά προκαλέσουν αὐριο σὲ ἀσύλληπτα μεγάλου βαθμὸ — ἀντινομίες καί ἀδιέξοδα σὲ ὅλες ἐξ ἴσου τίς ἐξελιγμένες κοινωνίες, ὅχι μόνο τίς αστικές, πού ἔπαυσαν ἄλλωστε νὰ ἔχουν γνήσια αστική δομή, ἀλλὰ καί τίς σοσιαλιστικὲς (τίς κομμουνιστικὲς), καί ἕμμεσα, ἀπὸ τοῦδε, στὸ ἀνθρώπινο γένος γενικά. Τίς ἀντινομίες αὐτὲς καί τὰ ἀδιέξοδα αὐτὰ προκαλοῦν — θά μνημονεύσω ἐνδεικτικὰ μερικὸς παράγοντες — ὁ καλπάζων ὑπερπληθυσμὸς, ὁ πολιτισμὸς τοῦ τσιμέντου καί τῶν ὑπερμεγαλοπόμενων, ἡ διαρκῶς μεγαλύτερη ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν προοδευτικὰ συρρικνούμενο ὑπαίθριον χῶρο, ἡ μόλυνση τῆς ἀτμοσφαιράς, ἡ προοδευτικὴ νέκρωση πλούσιων ἕως χθὲς βιολογικῶν στοιχείων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, π.χ. τῶν θαλασσῶν, ἡ ὑπερπαραγωγή τεχνητῶν καταναλώσιμων οὐσιῶν καί εἰδῶν, πού δὲν ξέρομε τί ἐπιπτώσεις θά ἔχουν στὸν ἀνθρώπινο ὄργανισμό, ἢ ἄγνωστων ἐπίσης συνεπειῶν ἐξέλιξη τῶν σχέσεων τῆς οἰκουμένης μέ τὸ διάστημα. Καί ἂν ἀκόμη παραδεχθοῦμε, ὅτι ὁ Μαρξισμὸς εἶναι μιὰ ἱκανοποιητικὴ (γενικά ἢ μερικὰ ἱκανοποιητικὴ) ἐρμηνεία τῶν μέχρι χθὲς ιστορικῶν ἐξελίξεων τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, ἢ διαλεκτικὴ του — ὅπως ἄλλωστε καί ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel (Ἑγέλου), ΠΑΑ 1976

πὸν ὁ Marx ἀναποδογύρισε — δὲν μπορεῖ νὰ ἀρχέσει γιὰ νὰ καλύψει τὶς ἀντινομίες τῶν νέων καιρῶν, στοὺς ὁποίους εἰσηλθε τὸ ἀνθρώπινο γένος, ὄχι μόνον μιὰ καταπιεσμένη κοινωνικὴ τάξη, ἀλλὰ τὰ διαρκῶς περισσότερο συμπιεζόμενα ἀνθρώπινα ὄντα γενικά.

Ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος διετύπωσε στὸ συμπέρασμά του (συμπέρασμα, πὸν τὸ ἔβγαλε στὴ μέση τῆς ὁμιλίας του) ἓνα «δέον». «Ἡ τεχνικὴ», μᾶς εἶπε, «πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸ σκοπούμενον», καὶ τοὺς σκοποὺς δὲν τοὺς ὀρίζει ἡ «διάνοια», πὸν «δημιουργεῖ τὴν ἐπιστήμην», οὔτε ἡ ἐπιστήμη, πὸν «δημιουργεῖ τὰ τεχνικὰ ὄργανα καὶ μηχανήματα», ἀλλὰ ὁ «νοῦς», πὸν «εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς πολιτείας καὶ τῆς οἰκονομικῆς κοινότητος», ὁ «νοῦς», πὸν «ἐργάζεται μὲ ιδέες», καὶ «θέτει τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας».

Δὲν θὰ σταθῶ στὴν διάκριση μεταξὺ «διανοίας» καὶ «νοῦ», μεταξὺ «Verstand» καὶ «Vernunft», πὸν καθιέρωσε ὁ Immanuel Kant. Ἄρκει σήμερον νὰ πῶ ὅτι συμφωνῶ μὲ τὸν κ. Θεοδωρακόπουλο, ὅτι ἡ τεχνικὴ «πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸ σκοπούμενον». Ἄλλὰ πῶς θὰ κατορθώσῃ ἡ Πολιτεία — ὄχι ἡ μιὰ ἢ ἡ ἄλλη, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ συνασπισμὸς ὅλων τῶν πολιτειῶν τῆς ὑδρογείου — νὰ ρυθμίσει τὴν ὑπερτεχνολογία, νὰ τὴν κάμει νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ «σκοπούμενον», πὸν εἶναι ἡ προαγωγὴ τῶν ἠθικῶν, πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ ὑποτάξῃ τὴ φοβερὴ αὐτὴ δύναμη, πὸν ἐξαπολύθηκε ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα καὶ πὸν τείνει, ὅμως, νὰ αὐτονομευθῇ καὶ νὰ σύρει πίσω ἀπὸ τὸ θριαμβικὸ ἄρομα του, δέσμια καὶ λιπόθυμη, τὴν ἀνθρωπότητα;

Αὐτὸ εἶναι τὸ μέγα πρόβλημα τοῦ μέλλοντος. Δὲν θὰ εἰσέλθω στὴν ἐξέτασίν του. Ἄν εἰσερχόμουν, θὰ ἐξέφευγα ἀπόλυτα ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας τοῦ κ. Θεοδωρακόπουλου, ἀλλὰ καὶ θὰ ἔμπαινα σ' ἓνα πολὺ σκοτεινὸ λαβύρινθο, καὶ δὲν θὰ ἤμουν διόλου βέβαιος ὅτι θὰ εὔρισκε τὴν ἔξοδο.

Ἐν συνεχείᾳ λαβῶν τὸν λόγον ὁ κ. **Γρηγόριος Κασσιμάτης** εἶπε τὰ ἑξῆς :

Ὁ φίλος Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ ἐκ προοιμίου τὰς σκέψεις πὸν παρουσίασε ἀπόψε εἰς τὴν Ὀλομέλειαν. Καὶ μοῦ προεκάλεσε ἔτσι τὴν ἐπιθυμίαν νὰ τὰς συζητήσω δημοσίᾳ.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς ὅτι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ξεκινᾷ κάθε δημιουργία. Οὔτε ὅτι μετὰ τὴν δημιουργία ἐπέρχεται σύνθεσις μεταξὺ τοῦ ἀποτελέσματος πὸν ἐπετεύχθη καὶ τῆς πνευματικῆς του ἀφετηρίας, διότι τὸ πνεῦμα ἀφομοιώνει τὰ διδάγματα τῶν δημιουργημάτων πὸν τὸ ἴδιο προεκάλεσε. Ἴσως, ὅμως, θὰ εἶχε κανεὶς νὰ προσθέσῃ ὅτι, ἐνῶ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὀδηγεῖ εἰς τὸ

δημιούργημα, επηρεάζεται από ποικίλους παράγοντες που δεν είναι πάντοτε ατομικοί, που απομακρύνονται δηλαδή από την αυτοσυνειδησίαν του ανθρώπου και συντίθενται με ένα άλλο στοιχείον, που είναι άμεσα συνδεδεμένον με την ομαδικήν ζωήν, τὸ κοινωνικόν. Καί πολλές φορές τὰ δημιουργήματα τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας δὲν πηγάζουν ἀπὸ τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν που κατασταλάζει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν περὶ τοῦ δέοντος, που εἶναι κάτι ἀλλοιώτικο καὶ συχνὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῆς ατομικῆς αυτοσυνειδησίας καὶ καμμιά φορά δὲν συμπίπτει μετὰ τὰ στοιχεῖα, μετὰ τὰ ὅποια ἢ παράδοσις ἢ ὁ στοχασμὸς ἔχουν ὀδηγήσει εἰς τὴν αυτοσυνειδησίαν αὐτήν. Καὶ αὐτὸ τὸ στοιχείον τοῦ δέοντος που εἰσβάλλει, μετὰ χράνην τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν, δὲν ἐμποδίζει μὲν τὴν ἀναχώνουσιν τοῦ δημιουργήματος μετὰ τὸ πνεῦμα ἢ, ἄλλως, τοῦ πνεύματος μετὰ τὸ δημιούργημα, ἀλλὰ καταλήγει, κατ' ἀνάγκην, εἰς ἀναμόρφωσιν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ κάθε ἐποχῆς.

Τὸ αὐτὸ λέγει καὶ ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Θεοδωρακοπούλου. Ἡ διαφορὰ μας εἶναι ὅτι θεωρεῖ ὅτι «ὁ νοῦς θέτει τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας, σύμφωνα με τοὺς ὁποίους ἡ πολιτεία ὀργανώνεται ὡς οἰκονομικὴ κοινότης». Καὶ ὑπόβαθρον τῆς κοινότητος αὐτῆς εἶναι ἡ τεχνικὴ δημιουργία. Ἡ ἄποψις αὕτη ἐνθυμίζει τὴν ἐγελειακὴν καὶ τὴν νεοκαντιακὴν ἄποψιν περὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου ὡς ἄλλης ὀνομασίας τοῦ Κράτους. Καὶ τῆς οἰκονομίας κατ' ἀνάγκην ὡς νομικῆς ἀφετηρίας κατασκευῆς. Ἐχῶ ἀμφιβολίας ἂν αὕτη εἶναι ἡ διαδικασία. Ὅπως δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μόνον τὸ θεμέλιον, ἄς μεταφράσωμεν ἔτσι, ὅπως καὶ ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, τὴν Infrastructure, ἀποκλειστικὸς δημιουργὸς τοῦ ἐποικοδομήματος, ἔτσι καὶ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς ὀδηγητὴς τῆς πολιτείας καὶ δι' αὐτῆς, ὡς ὄργανον τοῦ πνεύματος, τοῦ δικαίου καὶ τῆς οἰκονομικῆς συγκροτήσεως. Φοβοῦμαι ὅτι μεγαλύτερος συγκρητισμὸς χρειάζεται διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀνεπίξεως τῶν κοινωνικῶν ἀλληλεπιδράσεων μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ἀενάως ἀναδιαμορφουμένου πολιτισμοῦ, τὸν ὅποιον δὲν θὰ ἐδυσκολευόμην νὰ δεχθῶ νὰ χαρακτηρίσω ὡς πνευματικόν, ἂν δὲν μοῦ ἐπεβάλλετο ἔτσι νὰ λησμονήσω τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν παραγόντων τῆς συνθέσεως τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία ἡμπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐκπληκτικὰ καὶ ὄχι φεῦ! πάντοτε συμφώνους μετὰ τὴν ατομικὴν αὐτογνωσίαν ἐξελίξεις. Εὐρίσκω ὅτι τὸ κοινωνικὸν στοιχείον δὲν εἶναι ἴσως τὸ μόνον ἀποφασιστικόν — ὁ ντετερμινισμὸς τοῦ Μάρξ, ὁ ὁποῖος μάλιστα στηρίζεται κυρίως μετὰ τὴν ἀπλούστευσιν που τοῦ ἔδωσε ἡ μεταμαρξικὴ θεωρία, εἰς στεγνὸν ματεριαλιστικὸν στοιχείον, ἀσφαλῶς δὲν εἶναι, ὡς λέγει ἄλλωστε ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, ἡ ἀσάλευτος ἀλήθεια — εἶναι ὅμως τὸ κοινωνικὸν στοιχείον εἰς ἓκ τῶν κυρίων παραγόν-

των πού διαμορφώνουν τὴν κοινωνικὴν αὐτογνωσίαν καὶ δι' αὐτῆς θεμελιώνουν τὸν πολιτισμὸν κάθε τόπου καὶ κάθε ἐποχῆς.

Μιὰ ἄλλη ὅμως ἀμφιβολία ἠμπορεῖ νὰ γεννηθῆ. Εἶναι δυνατόν νὰ βάλουμε στὸ ἴδιο σακκὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν τεχνικήν. Εἶναι καὶ οἱ δύο μορφές δημιουργίας, μὰ ἡ τεχνικὴ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ πνεῦμα διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἔργον. Καὶ τὸ ἔργον ἀποκτᾷ κάποιαν νεκρὴν αὐτοτέλειαν ἐν σχέσει μὲ τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶναι δυσκολοεντάξιμον στὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως.

Ἡ οἰκονομία ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι πολὺ ζωντανὴ ὑπόθεσις. Εἶναι ἀσφαλῶς πιὸ συνηρημένη μὲ τὸ πνεῦμα, παρ' ὅλες τὶς ἀντιπνευματικὰς στὴν οὐσία ἐκδηλώσεις τῆς ἐπιδράσεως ἑνὸς βασικῆ ἀντιδραστικοῦ στὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν παράγοντος, τοῦ ὕλικου συμφέροντος, πού γι' αὐτὸν τὸν λόγον, ἐνῶ ἐπιδρᾷ ὑποσυνείδητα καὶ σιωπηλὰ στὴν διαμόρφωσιν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν φθάνει νὰ κυριαρχήσῃ στὴν κοινωνικὴν συνείδησιν καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετὸ οὔτε ἀποκλειστικὸ θεμέλιο γιὰ τὸ κοινωνικὸν ἐποικοδόμημα.

Ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Θεοδωρακοπούλου μοῦ ἐγέννησε καὶ διάφορες ἄλλες σκέψεις, πού ἔχω καὶ ἄλλοτε ὑποστηρίξει καὶ στὴν ἴδια τὴν Ἀκαδημία.

Ἐνῶ ἀμφιβάλλω γιὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς οἰκονομίας μὲ τὴν τεχνική, ξαναγυρίζω στὴν ἰδέα ὅτι ἡ οἰκονομία κινεῖται περισσότερο σὰν ἐκδήλωσις τῆς παραδόσεως πού δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν πρᾶξιν, τοῦ κλασικισμοῦ ἂν θέλετε, ἐνῶ ἡ τεχνικὴ εἶναι στὸ βᾶθος ρομαντισμός. Ἡ δημιουργία τῆς πρώτης εἶναι στατικὴ καὶ καμμιά Πολιτεία δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ τὴν κἀνῃ ὅ,τι νομίζει ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὸ δέον, μὲ κανένα προγραμματισμὸν, δηλαδὴ δυναμικὴ. Θὰ γίνῃ δυναμικὴ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως. Καὶ αὐτὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὕφην καὶ τὴν δομὴν τοῦ ἐπικρατοῦντος ποιητικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Ἰσχύει γιὰ ὅλα.

Ἡ τεχνικὴ ἔχει μέσα της τὸν δυναμισμὸ τοῦ ὄραματισμοῦ.

Οἱ ρίζες καὶ τῶν δύο εἶναι στὸ πνεῦμα. Μὰ λυτρώνονται ἀπὸ αὐτὸ κατὰ διαφορετικούς τρόπους. Καὶ στὸ πνεῦμα δὲν μένει, παρὰ νὰ προσπαθήσῃ ἀσθμαῖνον νὰ τὶς φθάσῃ γιὰ νὰ τὶς ἐντάξῃ στὰ θεμέλιά του, ἀναπροσαρμόζοντάς τα ὅμως καὶ αὐτὰ μὲ αὐτές.

Τὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Θεοδωρακοπούλου ἐπιβεβαιώνει τὰς σκέψεις αὐτάς. Γιατὶ βέβαια καὶ ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ εἶναι ἐξηρητημένα ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε στάθμην τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἑνὸς λαοῦ. Ἀλλὰ μόνον ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ; Μήπως δὲν εἶναι καὶ οἱ ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς πρακτικῆς ζωῆς, ὅπως π.χ. ἡ πολιτικὴ; Μεταξὺ ὅμως τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ θεμελιωμένου ἐπ' αὐτῆς

πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς πράξεως ὑπὸ τὴν γενικὴν καὶ τὴν μαρξικὴν ἀκόμα ἔννοιαν ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχει ἡ κοινωνικὴ συνείδησις, ἡ στάθμη τῆς ὁποίας δὲν εἶναι πάντοτε ἴση πρὸς τὴν στάθμην αὐτοῦ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως εἶναι ἀμεσώτερον ἐξάρτημα ἡ πράξις, πολιτικὴ, οἰκονομικὴ καὶ ἀκόμη τεχνικὴ. Καὶ αὐτὸ τὸ μεσολαβοῦν στοιχεῖον τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως ἐμβάλλει πολλὰς φορὰς σὲ σκέψεις γιὰ τὴν στάθμην καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Καὶ κλονίζει ἀκόμα ἔτσι καὶ τὰ κριτήρια γιὰ τὸ ζύγισμα τῆς στάθμης καὶ αὐτοῦ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, πού εἶναι πάντοτε θέμα συγκρίσεως.

Ἀκολούθως ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Ἄγγελος Ἀγγελόπουλος** εἶπε τὰ ἑξῆς :

Ἡ τόσο μεστὴ νοημάτων ἀνακοίνωση τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀκαδημίας κ. Ἰω. Θεοδωρακοπούλου ἀποτελεῖ πράγματι μία ἐμπεριστατωμένη φιλοσοφικὴ θεμελίωση τῆς ὑποστάσεως τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς στενῆς ἀλληλεξαρτήσεώς της μετὰ τὸ εὐρύτερο σύστημα τῆς Ἐπιστήμης καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

Ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος μᾶς ἔδωσε κατὰ τρόπο σύντομο καὶ διαυγῆ τὸ περίγραμμα τοῦ χώρου, μέσα στὸν ὁποῖον ἐξελισσεται καὶ προοδεύει ἡ ἐφηρμοσμένη ἐπιστήμη τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς. Μᾶς εἶπε πολὺ σωστὰ ὅτι ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ εἶναι συστήματα σκέψεων καὶ πράξεων, μετὰ τὰ ὁποῖα δημιουργεῖται κάτι πού δὲν ὑπῆρχε πρῖν, ὅτι τὰ συστήματα αὐτὰ εἶναι πάντοτε ἐξηρημένα ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε στάθμην τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἑνὸς λαοῦ. Καὶ ἡ πείρα μᾶς δείχνει πράγματι αὐτὰ πού εἶπε ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, ὅτι ἕνας λαὸς ἔχει τόσα οἰκονομικὰ ἀγαθὰ καὶ τόσα τεχνικὰ μέσα, ὅση ἐπιστήμη ἔχει.

Οἱ διεθνεῖς στατιστικὲς ἐπιβεβαιώνουν τὸ ἀξίωμα αὐτὸ καὶ μᾶς δείχνουν ὅτι ἡ αὐξηση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος μιᾶς χώρας εἶναι συνάρτηση τοῦ πνευματικοῦ της πολιτισμοῦ. Ἐνας Ἀμερικανὸς μάλιστα οἰκονομολόγος, πού ἐξήτασε εἰδικώτερα τὴν ἐξέλιξη τοῦ εἰσοδήματος στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες μεταξὺ 1910 καὶ 1968, διεπίστωσε πὼς ὁ παράγων Παιδεία συνέβαλε στὴν αὐξηση τοῦ εἰσοδήματος κατὰ 40%, ὁ δὲ παράγων «Τεχνικὲς πρόοδοι», κατὰ 35%. Ἡ ὅλη ἐπιστημονικὴ προσπάθεια ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο σὰν ὄν κοινωνικό, λογικὰ σκεπτόμενο καὶ καταλήγει πάλι σ' αὐτὸν μετὰ τὴν μορφή συνεχοῦς βελτιώσεως τοῦ ἐπιπέδου εὐημερίας του. Μιᾶς εὐημερίας πού ἐκτιμᾶται, ὄχι μόνον μετὰ τὰ ὕλικά ἀγαθὰ πού μπορεῖ

ἢ πρέπει ν' ἀπολαύει κάθε ἄνθρωπος, ἀλλὰ μὲ ὅλο ἐκεῖνο τὸ σύστημα ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν ποὺ συνθέτουν τὸν σύγχρονο καὶ τὸν ἐπιθυμητὸ πολιτισμό. Γι' αὐτὸ τελικὸς σκοπὸς τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ὑπόμνηση αὐτῆ τοῦ κ. Θεοδωρακοπούλου εἶναι χρήσιμη καὶ ἐπίκαιρη, γιατί στὴν ἐποχὴ ποὺ ζοῦμε σήμερα καὶ ποὺ κυριαρχεῖται σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τοὺς λεγομένους «τεχνοκράτες», ὁ κίνδυνος νὰ ξεχαστῇ ἢ νὰ ὑποτιμηθῇ ἡ πραγματικὴ σημασία τοῦ ἀνθρώπου σὰν δυνάμεως ποὺ παράγει καὶ σὰν τελικοῦ ἀποδέκτου τῶν ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων καὶ ἐφαρμογῶν, εἶναι μεγάλος καὶ αὐξάνομενος. Ὅπως σοφὰ παρατήρησε ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, μία τεχνικῶς τέλεια ἐπιστημονικὴ μέθοδος εἶναι δυνατὸν νὰ δώσῃ ἀποτελέσματα ποὺ νὰ μὴν ἐξυπηρετοῦν πραγματικὲς ἀνάγκες, ἂν δὲν εἶναι ἀνάλογα προσαρμοσμένη ἢ ἂν δὲν ἐντάσσεται συνειδητὰ μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ὑπάρχοντος ἢ τοῦ ἐπιθυμητοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ πολιτισμὸς ὅμως σήμερα δὲν πρέπει πιά νὰ ἔχῃ γεωγραφικὰ ὅρια. Διότι εἶναι προῖόν, εἶναι ἀγαθὸ τῆς παγκόσμιας σκέψης καὶ ἀνταλλαγῆς πληροφοριῶν καὶ ἐμπειριῶν ποὺ πρέπει νὰ μοιράζεται ἴσα σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πλανήτη μας. Εἶναι ἓνα θέμα τὸ ὁποῖον ἔθιξε στὸ τέλος τῆς ἀνακοινώσεώς του ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, ὅταν τόνισε ὅτι οἱ ὑπανάπτυκτες χώρες γιὰ ν' ἀποκτήσουν αὐτονομία καὶ ἐλευθερία πρέπει ν' ἀποκτήσουν καὶ ἀντίστοιχο βαθμὸ ἐπιστήμης. Τὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ τὸ τονίσω ὅπως ἰδιαίτερα. Γιατὶ ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ, σὰν δύο βασικοὶ συντελεστὲς τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, μποροῦν νὰ συντελέσουν στὴν γενίκευση τῆς εὐημερίας καὶ στὴν ἐξάπλωση τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ σὲ διεθνῆ κλίμακα, ὥστε νὰ ἐξαλειφθοῦν οἱ τεράστιες καὶ ἀπαράδεκτες ἀνισότητες μεταξὺ προηγμένων καὶ ὑπαναπτύκτων χωρῶν. Δὲν μπορεῖ, ἄλλωστε, νὰ εἶναι ἠθικὰ ἀποδεκτὴ ἡ φτώχεια καὶ ἡ πνευματικὴ ἐξαθλίωση ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς, ὅταν ὁ ἄνθρωπος, χάρις στὴν ἐπιστήμη, μπόρεσε νὰ ξεπεράσῃ τὰ ὅρια τοῦ πλανήτη καὶ νὰ ἐξερευνᾷ τὸ διάστημα.

Τελειώνοντας, ἤθελα νὰ τονίσω ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν ἰδιαίτερη συμβολὴ ποὺ ἔχει ἡ ἀνακοίνωση τοῦ συναδέλφου κ. Ι. Θεοδωρακοπούλου στὴν ὀρθὴ τοποθέτηση τῶν σχέσεων ἐπιστήμης καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ οἰκονομίας καὶ τεχνικῆς ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. **Νικ. Λοῦρος** λύων τὴν συνεδρίαν εἶπε τὰ ἑξῆς :

Ὁφείλω νὰ ἐκφράσω τὴ χαρὰ μου γιὰ τὴν ὑψηλὴ στάθμη τῆς ἀπομνηνῆς

συζητήσεως. Καί ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά ὑπενθυμίσω μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία τὴ συνάφειά της μὲ τὴν εὐθύνη τῆς ἐπιστήμης γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως ἴσως θυμᾶται ἡ Ὀλομέλεια, εἶχα ἀναπτύξει σὲ μιὰ εἰσήγηση πρὸς τὴ Σορβόνη καὶ ὕστερα σὲ μιὰ ὁμιλία στὴν Ἀκαδημία, τὴν ἀνάγκη, ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα νὰ συλλογίζεται τὶς βλαβερὲς ἐπιπτώσεις, ποὺ συχνὰ ἀκολουθοῦν τὴν ἐφαρμογὴ τῶν πορισμάτων της. Ἀπ' αὐτὴ τὴν εἰσήγησή μου ἔχει προκύψει καὶ ἡ ἐκστρατεία γιὰ τὴν εὐθύνη τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἔχει ἐξαπολύσει ἡ Σορβόνη.

R É S U M É

La communication comprend deux thèses principales :

a) Que l'esprit est principe de toute création, et, par conséquent, de l'Économie et de la technique ;

b) Que l'esprit est le premier mouvant de la civilisation et de l'histoire. Modes de l'objectivation de l'esprit sont l'Économie et la technique. Entre ces systèmes et l'ensemble de la création spirituelle il existe un rapport dialectique. Et le devoir-faire de la communication est exprimé dans la thèse selon laquelle la technique doit être soumise aux objectifs désignés par la Raison (νοῦς).